

УДК 94:338.45 [(497.2)“1970/1980”

О. М. Каковкіна

“ПОБІЧНІ ЕФЕКТИ” СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У РОЗВИТКУ БОЛГАРСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ У 1970–1980–х рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІНІСТЕРСТВА МЕТАЛУРГІЇ ТА МІНЕРАЛЬНИХ РЕСУРСІВ)

Стаття присвячена впливу соціалістичної економічної інтеграції на розвиток економіки, безпосередньо промисловості, Народної Республіки Болгарії протягом 1970–1980-х рр. В основі дослідження – матеріали Міністерства металургії та мінеральних ресурсів Болгарії, які дозволили з'ясувати деякі особливості інтеграційних процесів у галузі, роль радянського чинника у її розвитку.

Ключові слова: Болгарія, економіка, промисловість, соціалістична інтеграція, радянсько-болгарські відносини, Міністерство металургії та мінеральних ресурсів, політика, африканські та азійські країни.

Соціалістична економічна інтеграція у класичному визначенні її ідеологів означала “свідомо та планомірно регульований комуністичними та робітничими партіями і урядами країн-членів РЕВ процес міжнародного соціалістичного поділу праці, зближення їх економік та формування сучасної високоефективної структури національних господарств, поступового зближення та вирівнювання рівнів їх економічного розвитку, формування глибоких та стійких зв'язків в основних галузях економіки, науки і техніки, розширення і зміцнення міжнародного ринку країн, удосконалення товарно-грошових відносин...” [1, с. 7]. З одного боку, соціалістична інтеграція – явище, яке відтворювало певним чином загальні інтегративні тенденції розвитку європейської, у цілому світової економіки у другій половині ХХ ст., з іншого – була втіленням тоталітарних підходів, базованих на жорсткому адмініструванні економічної сфери, її включенням до політичних проектів лідерів країн – членів Ради економічної взаємодопомоги (далі – РЕВ).

Болгарська та радянська історіографія теми налічує десятки праць, побудованих на принципах відповідної методології, покликаних розкрити абсолютні переваги соціалістичної інтеграції для економіки Народної Республіки Болгарії (далі – НРБ), з яких вкажемо показові [2–6]. Та найбільш виразно проблеми економічного розвитку Болгарії часів існування НРБ охарактеризовані у працях сучасних болгарських вчених І. Баєвої [7–9], Д. Вачкова [10; 11], І. Марчевої [12–14], Г. Нікової [15;16], колективній праці з історії НРБ [17]. Важливими є їх висновки щодо значних труднощів процесу формування господарського комплексу за радянською моделлю, впливу різноманітних чинників політичного змісту та зовнішньої економічної кон'юнктури на розвиток економіки Болгарії.

Зважаючи на плідні дослідження болгарських колег, актуальним залишається подальша розробка проблеми на основі нових джерел, зокрема матеріалів окремих міністерств, які містять значну інформацію щодо змісту економічного розвитку Болгарії у добу тоталітаризму, та поглиблюють уявлення про них, розкривають нові боки економічної діяльності через поняття соціалістичної економічної інтеграції. Мета статті – розкрити деякі особливості розвитку болгарської промисловості в умовах нових інтеграційних планів РЕВ та визначити деякі риси цього розвитку на підставі матеріалів Міністерства металургії та мінеральних ресурсів за 1970–1980-ті рр. Міністерство координувало і було пов'язаним із значною кількістю напрямів промисловості – від геологічно-розвідувальної діяльності до будівництва та експлуатації різноманітних об'єктів видобувного, сировинного, металургійного циклу, посідало одне з провідних місць у розвитку важкої промисловості та мало стратегічне значення з точки зору пріоритетів соціалістичної економіки.

У 1971 р. була прийнята Комплексна довгострокова програма соціалістичної інтеграції [1], у 1973 р. здійснена координація економічних планів та інвестицій і був складений єдиний план багатосторонньої інтеграції та координації п'ятирічних планів країн-членів РЕВ на 1976 – 1980 рр. з акцентом на розвиток енергетики до видобутку сировини. Внаслідок цих угод у 70-ті роки на передній план висувалась тісна співпраця між Болгарією та СРСР у розвитку сировинної та енергетичної бази, машинобудування та інфраструктури [13, с. 550]. Варто відзначити, що цим планам передували програми будівництва розвинутого соціалістичного суспільства та прискорення темпів економічного розвитку, а власне на 1970-ті – 1980-ті рр. припали амбітні та непослідовні реформи болгарського керівництва, яке прагнуло їх втілити у життя в умовах валютних криз, подоланих з допомогою СРСР [17, с. 298]. У контексті Комплексної програми була розглянута і прийнята “Програма з розвитку мінерально-сировинної бази країни та геологічних досліджень основних видів корисних копалин протягом періоду 1975–1990 рр.” [18, арк. 54], яка передбачала інтенсивну розробку власних ресурсів для потреб економіки. Протягом наступних півтора десятиліть приймаються численні двосторонні угоди про співпрацю, більшість яких підписані з міністерствами та відомствами СРСР, що визначає домінування радянського чинника у розвитку галузей, координованих болгарським Міністерством. Контроль за виконанням домовленостей покладалася на постійні двосторонні робочі галузеві групи з економічного та науково-технічного співробітництва. У подальшому довгострокові плани потребували коригування, змін, необхідності зробити їх відповідними поточним виробничим можливостям, що кожного разу ставило під сумнів їх ефективність.

Інтенсивні геологічно-розвідувальні роботи в Болгарії розпочалися ще з часу стрімкої індустріалізації країни за підтримки СРСР з метою використання власних природних ресурсів, хоча масштаби та темпи формування комплексу важкої промисловості, безпосередньо металургії, неможливо було забезпечити з болгарського боку. Від часу входження до РЕВ у 1949 р. та до прийняття програм соціалістичної інтеграції болгарська промисловість вже стала заручником паливної економіки, невиправданих та не обґрунтованих темпів розвитку та практично повної залежності від паливно-сировинних ресурсів СРСР.

Поглиблення інтеграційних процесів виказувало проблеми управління економічною діяльністю, які полягали в існуванні складної системи відносин між різними міністерствами, відомствами, відсутності мобільних ефективних механізмів вирішення певних питань. Із середини 1970-х рр. нагальним стає питання налагодження прямих зв'язків між підприємствами – виробничими, дослідницькими, з метою пошуку оптимальних шляхів розвитку галузі. У зв'язку із цим у 1975 р. було прийнято рішення "...про створення прямого співробітництва Міністерства мінеральних ресурсів та Міністерства нафтопереробної і нафтохімічної промисловості і Міністерством енергетики та електрифікації СРСР з метою прискорити розвиток галузі у НРБ". Пропонувалось "...встановити співпрацю на безвалютній основі через спільні розробки, обмін досвідом, виробництво..." [19, арк. 16]. У зв'язку із запланованим протягом сьомої п'ятирічки значного збільшення обсягів і потужностей видобутку та переробки нерудних копалин та розширення їх асортименту пропонується налагодити пряму співпрацю з Міністерства з АН України [19, арк. 18–19]. Нагальність прямих виробничих зв'язків, прямого постачання між виробництвами постійно звучить в офіційних документах Міністерства до кінця 1980-х рр. [20, арк. 44; 21, арк. 16; 22, арк. 97].

Звернемо увагу на проблему перевиробництва, яка в умовах планової економіки та її негнучкості має іншу природу на відміну від поняття перевиробництва в умовах ринкових відносин. Наприклад, матеріали Міністерства фіксують наростання продукції гірничих комбінатів понад норми – шамоту, каоліну, гіпсу, піску, які не реалізувалися на внутрішньому ринку та у капіталістичні країни. Відсутність належних умов зберігання на складах призводила до uszkodження продукції у паперовій упаковці через дощі, вологу, а її кількість парализувала роботу окремих підприємств, які не в змозі більше її накопичувати у себе [19, арк. 21–22].

Не оминуло ринок країн РЕВ, безпосередньо Болгарії, і поняття "ширпотребу" – товарів широкого вжитку, яке в СРСР стало уособленням масової неякісної продукції. Виробництво супровідної, не основної продукції, впроваджували у різні галузі, безпосередньо важкої промисловості: так, обговорювалось питання стосовно корекції плану виробництва "ширпотребу" державного об'єднання "Геологічні дослідження", керівники якого висловили прохання "...виключити із сфери виробництва товари "ширпотребу", оскільки це не властиве геологічним дослідженням..." [19, арк. 38–39]. Зрештою, вище керівництво Болгарії мало визнати неефективність таких заходів з підвищення життєвого рівня народу, оскільки непродуктивно використовувалися матеріали та людська праця основних виробництв [17, с.331].

Особливостями розглядуваного періоду стала необхідність оновлення, капітального ремонту та модернізації підприємств і обладнання, що впроваджувалось протягом попередніх років, особливо це було помітно у діяльності галузей важкої промисловості. Так, нагальним було питання реконструкції та модернізації підприємства "Труд", першого у Болгарії заводу з шамотних вогнеупорів, заснованого ще у 1898 р. [18, арк. 34]; фізична застарілість більшої частини ТЕЦ "Маріца-3", впровадженого у 1951 р., гальмувала розвиток енергетичного сектору [23, арк. 64], термінової реконструкції потребував один з найстаріших сталеливарних заводів у Русе [24, арк. 38].

Наскільки масштабним було поле діяльності свідчать показники: станом на 1 січня 1982 р. за усебічного сприяння СРСР у Болгарії було збудовано та впроваджено у дію 204 великих промислових підприємства та інші об'єкти та 130 планувалось побудувати до кінця п'ятирічки у 1981–1985 рр. [4, с.132].

Залежність промислових галузей від СРСР зумовлювали проблеми невчасного постачання або недостатнього постачання певних видів продукції відповідно домовленостей. Починаючи з 1975 р. різні довідки до ЦК БКП з питань співпраці з СРСР засвідчують невиконання радянською стороною домовленостей: про поставку необхідних труб, алмазних інструментів, необхідної апаратури, що зумовило продовження договору на довший термін [25, арк. 5]; не отримання з СРСР відповідних труб для проведення геологічних пошуків [25, арк. 11]; у 1979 – не виконання постачання окремих видів металургійної продукції, порушення структури постачання на необхідні матеріали (за кількістю, якістю, відповідністю певному асортименту [26, арк. 6, 12, 13, 36]. Звітуючи про виконання основних домовленостей у 1982 р., болгарське міністерство прохає ЦК БКП "...дуже серйозно поставити перед радянськими товаришами проблему по доставках обладнання, резервних частин [26, арк. 24]. Разом з тим, виникали проблеми недопоставки продукції з інших соціалістичних країн, зокрема із-за відсутності валюти [24, арк. 22].

Причиною невиконання радянською стороною домовленостей вважаємо переобтяженість радянської економіки зовнішніми зобов'язаннями, проблемами власного економічного та промислового розвитку, відсутністю кваліфікованого прогнозування розвитку галузей у межах ринку РЕВ, зовнішніми політичними та економічними чинниками. Саме зависокими темпами та завданнями можливо пояснити проблеми найпотужніших металургійних комбінатів НРБ ім. Леніна та комбінату у Креміківцях: простої доменних печей на комбінатах, аварії, які збивали строки виконання планів, нерегулярні поставки необхідних матеріалів. Зрештою, це призводило до невиконання міжнародних угод та порушенням здійснення валютних операцій. Так, Болгарія не виконала зобов'язання по соціалістичних країнах на 1980 р. на 105 тис. тон прокату чорної металургії, у той час, як інші країни стосовно Болгарії – на 28 тис. тон [24, арк. 100].

Забезпечення Болгарії радянським обладнанням відповідно викликало необхідність його обслуговування та ремонту, задля чого сотні болгар відряджалися до СРСР, значної кількості українських підприємств, звідки відбувалося постачання, для навчання та отримання досвіду ремонту, або радянські фахівці виїздили до Болгарії. При цьому питання залишалось актуальним протягом 1970-х – 1980-х рр. рр., зважаючи на постійне впровадження нових об'єктів у попередні роки. У 1986 р. була прийнята "Міжурядова угода про розвиток прямих виробничих та науково-технічних кооперативних зв'язків між радянськими і болгарськими об'єднаннями, підприємствами та організаціями з метою оперативного вирішення питань у галузі ремонтної діяльності", що зберігала чинність до 1990 р. [27, арк. 1–3].

Спроби прискорити процес переобладнання, ввести до експлуатації нові об'єкти, визначили дефіцит працівників. Наприклад, внаслідок систематичної нестачі робочих рук, а також несвоечасного освоєння частини обладнання, неможливим стало введення в експлуатацію потужного мідно-збагачувального комбінату "Елаците" та нової системи з виробництва сіркової кислоти "Среднегоріє" (1977 р.) [24, арк. 61]. Нестача робітників призвела до використання військових строкової служби, що можна вважати також характерною рисою радянського економічного буття, та, безперечно, вадою, економічного життя Болгарії. За відповідними урядовими та міністерськими постановами, Міністерство будівництва мало надавати щорічно для роботи на металургійному комбінаті "Кремівці" 700 військовиків, з них – 150 осіб – для ремонту доменних печей. Зменшення кількості з 700 до 350 призвело до скарг з боку Міністерства [24, арк. 65–66]. Проблема зберігалася і у 1984 р., коли відбувалося будівництво комбінату "Елін Пелін", заводу вогнетривів ім. М. Стоянова. За даними Міністерства загальної нестача робітників становила 32 %, при цьому "Наявне старіння колективу..., більше 50% – пенсійного віку..." [23, арк. 57]. Нестачу висококваліфікованих працівників (у зв'язку із важкими та шкідливими умовами праці) "старіння" працівників у цілому відзначалася на комбінаті "Кольорова металургія", що змушувало шукати заходи заохочення [21, арк. 19].

Комісії з науково-технічного співробітництва у межах інтеграційних програм мали сприяти виявленню, а головне – вирішенню численних питань співпраці з країнами-членами РЕВ, оскільки проблеми узгодження поставок та якості продукції, вчасної оплати виникали у відносинах з Польщею, Чехословаччиною, Югославією та іншими партнерами по блоку [21, арк. 149–150]. Разом з тим, матеріали відомства засвідчують активізацію економічних зв'язків із країнами Заходу, насамперед, Федеративною Республікою Німеччиною, Японією. Створена за сприяння СРСР інфраструктура ним і підтримувалась, та при цьому відбувалось активне включення західного обладнання та технологій, що було зумовлене необхідністю компенсувати нестачу власних ресурсів, ресурсів СРСР і підтримувати конкурентоспроможність ринку РЕВ. Ці процеси "відкривання" Болгарії світу, на думку І. Баєвої, внаслідок ініційованої СРСР курсом розрядки, певним потеплінням міжнародних відносин, а і економічними чинниками сприяли поступовій зміні позитивного образу СРСР у Болгарії: "Господарські реформи, які розпочалися у соціалістичних країнах у другій половині 60-х рр. були зумовлені не вимогами ідеології, а станом економіки, уповільненими темпами зростання. Реформи переслідували мету інтенсифікації виробництва народного господарства, впровадження ринкових механізмів та нових технологій під впливом науково-технічних досягнень Заходу... Використання західних технологій продемонструвало недостатню ефективність радянських, при тому, що західні товари, машини, обладнання вирізнялися не тільки привабливим зовнішнім виглядом, але і високою якістю. ... СРСР почав сприйматися не як світова економічна держава, а як країна, що виробляє дешево, але надійну продукцію..." [8, с. 331]. Відзначимо суперечливість інтеграційних процесів у країнах Східного блоку та РЕВ: прагнення конкурувати на зовнішніх ринках так чи інакше розхитувало жорсткі принципи планування та адміністрування в економіці.

Саме на період розбудови принципів соціалістичної інтеграції припадає включення Болгарії до системи економічних зв'язків з "країнами третього світу". Наскільки обґрунтованими були ці зв'язки та які чинники домінували у прагненні їх підтримати – економічні чи політичні, або їх комплекс, дають можливість з'ясувати деякі джерела діяльності згаданого Міністерства.

Практика безоплатної допомоги була властива відносинам у системі РЕВ, що стало особливістю відносин НРБ з неєвропейськими членами соцтабору – В'єтнамом, Монголією, Кубою [4, с.168–174]. З середини 1970-х рр. налагоджується економічна співпраця Міністерства з Єгиптом, Нікарагуа, зумовлюючи питання про її доцільність [28, арк. 1,13]. Наскільки пошук нових ніш на африканському та азійському просторі був ініційований власне болгарським урядом і наскільки цей напрям був ефективним?

Початок розвитку відносин НРБ з країнами Азії та Африки датується серединою 1960-х рр., коли болгарська економіка почала набирати темпи. Водночас, на 1960–1970-ті рр. припадає активний процес деколонізації, проголошення незалежних африканських країн та оформлення їх політичної системи, пошук економічних пріоритетів в умовах нестабільного політичного становища, виходу з системи колоніальних зв'язків. Країни як об'єкт уваги з боку країн Заходу та СРСР, стали полем протистояння та боротьби за вплив [29, с. 4]. Молоді африканські країни потрапили у сферу інтересів провідних країн світу з 1950-х рр., з цього часу розпочався процес "інфільтрації" СРСР у цей простір, безпосередньо через економічну допомогу. Зацікавлення викликали значні поклади корисних копалин, розвідка яких активізувалася, та колоніальна структура країн зберігала архаїчні політичні, соціальні та економічні риси, і на період включення Болгарії до спільної діяльності у регіоні, вони залишалися.

Низка домовленостей НРБ з молодими країнами Африки та деякими азійськими державами, де містилась і частина, координована Міністерством ресурсів, розкриває характер відносин між країнами. Так, певні проблеми для болгарської сторони висвітлені у матеріалах роботи болгарсько-танзанійської комісії, яка розглядала співпрацю у галузі сільського господарства, геологічних пошуків, проектування та продовольчого обміну. За даними, озвученими на засіданні комісії, Танзанія отримала кредит від Болгарії на 3 млрд. американських доларів, надала допомогу фахівцями, робітниками (будівельними військами), організацією навчання з метою підготовки кадрів, обладнанням. Безоплатно було відвантажено машин на 26 тис. доларів. Зрештою, торгова домовленість 1963 р. обернулася слабким товарообміном [30, арк. 24–28], а про відсутність динаміки у розвитку відносин свідчить рішення у 1976 р. про надання додаткового кредиту у 12 млн. левів на умовах угоди 1972 р. [30, арк. 63].

Аналіз питання про створення болгарсько-гвінейського комітету, виносить на поверхню аналогічні труднощі у реалізації спільних проектів – неможливість виконати гвінейською стороною свої зобов'язання, зокрема покрити видатки у валюті [30, арк. 53]. У перемовинах з делегацією Мозамбіку з проханням уряду

останнього про допомогу соціалістичних країн, пролунала теза про те, що ця допомога “може мати великий політичний ефект” [30, арк. 31], та економічна ефективність викликала сумніви: “... копалини є, але галузь дуже слабо розвинена, необхідно розпочинати з мінімальних капітальних вкладень...” [30, арк. 90]. Можливість співпраці з Анголою у галузі геологічної розвідки, добутку сировини та будівництва копалень була обтяжена не націоналізованою урядом компанією з видобутку діамантів та нафти. У документі наявне пряме посилання на допомогу СРСР, який “надасть широку допомогу у співпраці” і залучить Болгарію [30, арк.70], так само, як і у випадку співпраці з СРСР з розробки бокситів у Гвінеї [25, арк. 1].

НРБ надавала кредити для розвитку економіки Сомалі [19, арк. 87], Конго, болгарське об'єднання “Булгеомін” брало участь у фінансуванні та будівництві мінерально-збагачувального комбінату в Алжирі [31, арк. 82, 75]. Г. Нікова наводить дані про надання кредитів НРБ, країнам, що розвиваються: на кінець 1984 р. вони становили 3052, 2 валютних лева (за курсом долара – 3 млрд. 336 млн. доларів), з яких змогла погасити тільки 307,8 валютних лева, а понад 22 млн. були простроченими. У цілому дослідниця оцінює економічну політику Болгарії у цьому напрямі як амбітну, наступальну та непродуману [15, с. 408–409].

Найгостріші проблеми геологічно-розвідувальних робіт Болгарії у “країнах, що розвиваються”, і які, на думку глави Міністерства “допоможуть забезпечити потреби у деяких матеріалах” визначив у доповідному листі Т. Живкову Стаменов (жовтень 1975 р.): “...ця діяльність підпорядкована різним відомствам, що ускладнює проведення єдиної політики і не дає можливості створити цикл – пошук, дослідження, проектування, будівництво, видобуток та виробництво готової продукції; не можливо створити сучасну матеріально-технічну і лабораторну базу, роботи ведуться з морально відсталою технікою і низькою ефективністю, не дозволяють подолати конкуренцію капіталістичних фірм; організації-виконавці в окремі моменти не в змозі вирішити завдання по закордонних об'єктах із-за необхідності виконання плану по зобов'язанням усередині країни; неможливо централізовано уторити фонди з покращення та удосконалення техніки, розширенню і дослідженню, матеріально стимулювання кадрів...”. Міністр робить висновок про необхідність створення єдиної організації при Міністерстві для проведення єдиної політики [19, арк. 80–82].

Поряд зі створенням спільних болгарсько-африканських комісій, була заснована і болгарсько-йменська у 1976 р., звіт про діяльність якої голови Міністерства засвідчив чергові проблеми, оскільки “йменська сторона не в змозі забезпечити поставку продукції за домовленостями”. У межах роботи комісії мала розгорнути діяльність болгарсько-йменське товариство з геологічних пошуків та експорту нафти. До цього Болгарія безоплатно надала арабській державі 10 племінних биків для розвитку тваринництва та побудувала гуртожиток для іноземних фахівців на 500 місць. Двічі болгарські фахівці після з'ясування перспектив роботи доповідали про недоцільність економічної співпраці з Йеменом в умовах неможливості компенсувати витрати Болгарії з боку Йемену [30, арк. 6–10]. Та договір було підписано, а рік потому Стаменову доповідали про невиконання Йеменом зобов'язань [31, арк. 90].

У доповідному листі Стаменова голові Комітету з державного і народного контролю про роботу Міністерства за перше півріччя 1977 р. відзначаються поряд з успіхами проблеми галузі та Міністерства: відсутність достатнього досвіду геологічно-розвідувальної діяльності при зростаючих темпах у їх потребі, що компенсується консультаціями з СРСР, закуповуванням радянського, а також французького та німецького обладнання [31, арк. 37–38].

Розвиток співпраці з африканськими та азійськими країнами не виглядає доцільним з точки зору існуючих на той час проблем власної економіки, можливостями розробки власних мінеральних ресурсів. Слабка ефективність або її відсутність для Болгарії пояснювались необхідністю надзвичайно великих матеріальних вкладень та постійного протиборства із західними конкурентами за цей напрям міжнародних відносин. Нездатність країн-партнерів виконати зобов'язання перетворювала Болгарію на чергового донора, але, на відміну від СРСР, вона не мала такого потенціалу для підтримки відносин, зважаючи на відсутність у Болгарії реальної бази для співпраці, що доповнювалось необхідністю вкладати кошти у власну економічну трансформацію, зважаючи на відсутність ресурсів для ефективного проведення економічних реформ. Проблема полягала не тільки у суто економічних вигодах, а у їх соціальному прояві, оскільки співпраця передбачала участь у проектах підготовлених фахівців, які вилучалися із своєї галузі, що створювало дисбаланс у розподілі кваліфікованих кадрів, їх підготовці. Схоже становище спостерігаємо у радянській системі економічних зв'язків, коли для будівництва, ремонту закордонних об'єктів у тій же Болгарії на етапі розбудови важливих промислових об'єктів відряджались кращі фахівці, які перебували у Болгарії від кількох тижнів до кількох місяців, а іноді року чи двох [32, с. 334]. У випадку із азійськими та африканськими країнами неможливість рівноцінного партнерства пояснювалась відсутністю для нього відповідних засад на будь-якому рівні, доволі архаїчним рівнем економіки, суспільства у цілому.

Особливістю реалізації завдань “соціалістичної інтеграції” у НРБ було формування розлогої системи зв'язків з СРСР у попередні десятиліття, від часу проголошення НРБ, що визначило зміст цієї інтеграції як продовження у нових умовах, і, вважаємо, поглибило попередні проблеми незбалансованого партнерства та призвело до появи нових. Зважаючи на позитивні зрушення у розвитку болгарської економіки, маємо відзначити неоднозначність системи економічних зв'язків соціалістичного блоку, де НРБ, отримуючи певні дивіденди, копіюючи радянську модель, “запозичила” і її недоліки та проблеми, які і варто назвати “побічними ефектами” соціалістичної економічної інтеграції, що призводили до дисбалансу у розвитку економічної сфери, ангажованої політичними амбіціями керівництва СРСР та БКП.

Дослідження матеріалів вказаного Міністерства дозволило визначити тільки деякі особливості розвитку болгарської економіки протягом 1970–1980-х рр. у локальному вимірі, відчути динаміку життя за лаштунками великої політики. У зв'язку і з цим існує безперечна перспектива вивчення різноманітних “малих форм” доби болгарського соціалізму, який мав значні оригінальні риси.

Джерела та література

1. Комплексная программа дальнейшего углубления и совершенствования сотрудничества и развития социалистической экономической интеграции стран – членов СЭВ. – М., 1971. – 16 с.
2. Димова Г. А. Социалистическая экономическая интеграция – важный фактор промышленного развития Народной Республики Болгарии: Автореф. дис. ... канд.ист.наук. – Донецк, 1972. – 26 с.
3. Мамайсур М. А. Міжнародна соціалістична економічна інтеграція – важливий фактор розвитку Народної Республіки Болгарії / М. А. Мамайсур // Питання політичної економії. – К., 1972. – Вип. 82. – С. 108–112.
4. Сохань П. С. Народная Республика Болгария в содружестве стран социализма / П. С. Сохань. – К.: Наукова думка, 1984. – 288 с.
5. СССР – НРБ: сотрудничество и сближение. – М.: Междунар. отнош.; София: Партиздат, 1982. – 182 с.
6. Черний А. И. Советско-болгарское интернациональное сотрудничество / А. И. Черний. – К.: Вища школа, 1989. – 134 с.
7. Баева И. "Сближението" между България и СССР (1963–1973) / И. Баева // Ново време. – 1993. – №1. – С.89–111.
8. Баева И. Образ России/СССР в Болгарии на закате "государственного социализма" и в годы перехода к новой общественной модели (1985–2000 гг.) / И. Баева // Россия – Болгария: векторы взаимопонимания. XVIII–XXI вв. Российско-болгарские дискуссии. – М., 2010. – С. 328–342.
9. И. Баева. България и социалистическите страни от Източния блок / И. Баева // Изследвания по история на социализма в България. 1944 – 1989. – София, 2010. – С. 662–711.
10. Вачков Д. Българският външен дълг 1944–1989. Банкрутът на комунистическата икономика / Д. Вачков, М. Иванов. – София: ИИБМ, СIELA, 2008. – 256 с.
11. Вачков Д. Съветското решение на проблема с българските външен дълг от края на 70-те години на XX век / Д. Вачков // Русия и България – между "филство" и "фобство" // Материали от научните конференции "Русия и Европа през XX век" и "Русия в българската история". – София: Изд. на "ИФ-94", сдружение "Анамнезис", 2009. – С. 363–374.
12. Марчева И. Проблемите на модернизацията при социализма: индустриализацията в България / И. Марчева // Изследвания по история на социализма в България. 1944 – 1989. – София, 2010. – С. 178–224.
13. Марчева И. Болгаро-советские экономические отношения. 1944–1991 / И. Марчева // Россия – Болгария: векторы взаимопонимания. XVIII – XXI вв. Российско-болгарские дискуссии. – М., 2010. – С. 542–556.
14. Марчева И. Социално-икономическо развитие през 50-80-ти години на XX век / И. Марчева // История на българите / Глав. ред. Г. Марков. – София, 2009. – Т.3. – С. 516–548.
15. Никова Г. Кризисы экономической системы Восточного блока и Болгария / Г. Никова // 1956 год: Российско-болгарские научные дискуссии. Сб. ст. – М.: Ин-т славяновед. РАН, 2008. – С. 398 – 417.
16. Никова Г. Циклическата икономическа криза през 70-те и 80-те години на XX век и СИВ / Г. Никова // Известия на българското историческо дружество / Глав. ред. Г. Марков. – Т.41. – София, 2011. – С. 393–402.
17. НРБ от началото до края / Под общ. ред. на И. Знеполски. – София: СIELA, 2011. – 480 с.
18. Централен Державен Архив (Република България, София) (далі – ЦДА). – Ф. 1009. – Оп.1. – Спр. 201. – 89 арк.
19. ЦДА. – Ф. 1009. – оп.1. – Спр. 205. – 96 арк.
20. ЦДА. – Ф. 1009. – оп.2. – Спр. 535. – 35 арк.
21. ЦДА. – Ф. 1009. – оп.1. – Спр. 215. – 171 арк.
22. ЦДА. – Ф. 1009. – оп.2. – Спр. 545. – 35 арк.
23. ЦДА. – Ф. 1009. – оп.1. – Спр. 245 – 110 арк.
24. ЦДА. – Ф. 1009. – оп.1. – Спр. 227 – 156 арк.
25. ЦДА. – Ф. 1009. – оп.1. – Спр. 311. – 106 арк.
26. ЦДА. – Ф. 1009. – оп.1. – Спр. 312. – 156 арк.
27. ЦДА. – Ф. 1009. – оп.2. – Спр. 511 – 35 арк.
28. ЦДА. – Ф. 1009. – оп.1. – Спр. 204. – 124 арк.
29. Мазов С. В. Политика СССР в Западной Африке, 1956-1964 гг.: неизвестные страницы холодной войны / С. В. Мазов. – М.: ИВИ РАН, 2008. – 339 с.
30. ЦДА. – Ф. 1009. – оп.1. – Д.208. – 110 л
31. ЦДА. – Ф. 1009. – оп.1. – Д.210. – 106 л.
32. Каковкина О. М. Відрядження до Болгарії фахівців українських промислових підприємств у 1950-х – 60-х рр. // Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр. – Черкаси, 2013. – С.333–337.

Kakovkina O. M. The "side effects" of the socialist integration in economic development of Bulgaria in 1970–1980s (based on the materials of Ministry of Metallurgy and Mineral resources).

The article is devoted to the influence of socialist economic integration at the economic development, the industry directly, the People's Republic of Bulgaria for 1970–1980s. This study based on the materials of Ministry of Metallurgy and Mineral Resources of Bulgaria, which allowed finding some features of the integration processes in the industry, the role of Soviet factor in its development.

Key words: Bulgaria, economy, industry, socialist integration, Soviet-Bulgarian relations, Ministry of Metallurgy and Mineral Resources, politics, African and Asian countries.

Каковкина О. Н. "Побочные эффекты" социалистической интеграции в развитии экономики Болгарии в 1970–1980-х гг. (по материалам Министерства металлургии и минеральных ресурсов).

Статья посвящена влиянию социалистической экономической интеграции на развитие экономики, непосредственно промышленности, Народной Республики Болгарии на протяжении 1970-х – 1980-х гг. В основе исследования – материалы Министерства металлургии и минеральных ресурсов Болгарии, которые позволили выявить некоторые особенности интеграционных процессов в отрасли, роль советского фактора в её развитии.

Ключевые слова: Болгария, экономика, промышленность, социалистическая интеграция, советско-болгарские отношения, Министерство металлургии и минеральных ресурсов, политика, африканские и азиатские страны.